

V LIEGEN ZONDER V LEUGELS

Elisabeth Riphagen

Elisabeth Riphagen

V LIEGEN Z ONDER V LEUGELS

Ambilicious Breda | Kalmthout

Eerste druk 2018

Copyright © Elisabeth Riphagen
Omslag vormgeving Ambilicious | Probeeld
Binnenwerk vormgeving Ambilicious
Redactie Inanna van den Berg | Ambilicious

Copyright © 2018 Ambilicious, Breda
ISBN 978-94-92551-35-1 | NUR 301
www.ambilicious.nl

Modellen: Angeline en Evie Segers
Locatie: PerkGroen, Beesd

De verhalen zijn waargebeurd. Uit respect voor het leven zijn de namen gefingeerd.

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt worden door middel van druk, fotokopie, microfilm, of op welke wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

V LIEGEN Z ONDER V LEUGELS

Voorwoord

In 'Vliegen zonder vleugels' neem ik je mee naar de eilanden Java, Sulawesi, Flores, Sumatra en Bali. Hoewel de taal, cultuur en godsdienst op de vijf eilanden zeer verschillend zijn, is de warme gastvrijheid overal hetzelfde. Waar je ook bent, de lucht vult zich met geuren van kruiden, vruchten, kruidnagels, vanille, koffie of cacao. Op elk eiland is de tijd van elastiek, de eeuwige glimlach op de gezichten onvoorspelbaar en 'masuk angin' (verkoudheid) iets waar je bang voor moet zijn. De vrouwen stampen, bakken, koken, wassen en zorgen. De mannen roken, drinken, dobbelen bij hanengevechten, vertellen sterke verhalen en doen wat er te doen valt. Indonesië is een mysterieus land. Op tientallen plekken heb ik gewoond, geleeft en gewerkt en overal liet het mysterie zich kennen en zien. Wat dit precies is, kan ik niet uitleggen.

Door je in mijn verhalen mee te nemen, hoop ik dat het mysterie voelbaar en tastbaar voor je wordt.

'Vliegen zonder vleugels' vertelt het verhaal waarom het leven niet gepakt en gecontroleerd kan worden. Het vertelt hoe het mogelijk is om te vliegen zonder vleugels. Gelijktijdig roept het nieuwe vragen op. Hoe komt het dat het leven in de kampungs zo bruist? Hoe komt het dat bij gesprekken over religie, politiek en corruptie op fluisterton wordt gesproken? Het antwoord op deze vragen is nog niet geboren. Het oude en nieuwe denken volgt nog steeds zijn eigen pad. Het moderne denken is vaak doordrenkt door mystificerende beelden, mythen, fabels en parabellen. Deze oerkracht vind je terug in de roman waar de verhalen van Kakek Yohanes in Torajaland en kakek Ida Bagus op Bali verteld worden. Je vindt het bij vijf jonge vrouwen: Roos op Java, Selma op Sulawesi, Klaudia op Flores, Raster op Sumatra en Sri op Bali.

Uit respect voor de openheid en de vriendschap waarmee ze hun verhalen hebben prijsgegeven, heb ik hier en daar de namen veranderd. Vreemd als je bedenkt dat ieder afzonderlijk mij toestemming heeft gegeven hun verhaal te delen.

Elisabeth Riphagen

Java

Eiland van de wayang spelen

Het leven op een kampung

DE RIJKSTEN

Het blijft voor mij als westerse vrouw lastig om met arme rijstboeren op Java te praten over rijkdom en armoede.

Vandaag ben ik te gast bij nenek Dewi en kakek Aris, een hardwerkend echtpaar. Ze wonen in een klein houten huis ergens ver weg in een kampung, bezitten nauwelijks iets en zien er door het landwerk versleten uit.

In rangorde staat kakek Aris, als man, in hoog aanzien. Hij is kampunghoofd, wijs en beschaafd. Een rustige en evenwichtige man. Nenek Dewi is een liefdevolle vrouw, maar vrij conservatief. In de omgeving staat ze bekend om haar grote kennis op het gebied van geneeskrachtige kruiden en planten. Dikke voeten behandel je met jonge papayabladeren, tegen slechte adem kauw je op een stukje kruidnagel, hoofdpijn masseer je weg met citroengras en mangga 's zijn lust opwekkend. Eet geen komkommer voor je gaat vrijen. De geur stagneert het genot. Daarentegen brengt de pikante en zoete geur van ananas je echtgenoot in het erotische paradijs. Echter, stop met het eten van ananas als je geen kinderen wilt.

Ieder jaar nodigt het echtpaar mij uit voor een theeceremonie. Zo ook vandaag. Ik geef de twee oude mensen een hand en glimlach naar hun vriendelijke ogen.

Drie keer verontschuldigen ze zich voor de versleten meubels in hun huis.

Het ziet er allemaal kraakhelder en schoon uit.

Kakek Aris is zichtbaar ouder dan een jaar geleden. Hij is kromgegroeid en zijn gezicht is gerimpeld. Een oude bamboestok doet dienst als ondersteuning. Zijn stoppelbaard begint grijs te worden en zijn haar dunner. Door haar frêle postuur oogt nenek Dewi jonger, maar ook zij loopt voorovergebogen. Ze draagt een groene sarung en een witte blouse met een glinsterende speld op haar borst. Het peper-en-zout gekleurde haar heeft ze in een wrong gedraaid. Haar vertroebelde ogen doen me

vermoeden dat ze staar heeft; toch lijken er pretlichtjes in te glanzen.

Kakek Aris gebaart mij te gaan zitten.

Zijn vrouw loopt naar een klein afdakje waar ze de thee klaarmaakt.

Het echtpaar heeft vijf dochters, negen kleinkinderen en een pleegkleinkind Roos. Petria is hun oudste en volgens nenek Dewi een uitverkoren dochter. Shinta, de jongste was een onverwachte zegen. Dochter Itan is getrouwd en de tweeling Nasti en Lasti wonen nog thuis. Dit tot groot verdriet van de ouders.

Als nenek Dewi over de tweeling spreekt loopt er een traan langs haar wang. Bedachtzaam en in alle rust dient ze de thee op.

Ik raak steeds opnieuw ontroerd door de eerbied en fijnzinnigheid in dit armoedige huisje. De bekoorlijke uitstraling staat in schrill contrast tot de armoedige omgeving waarin het echtpaar leeft.

Met een elegant gebaar reikt ze mij een kopje aan. Haar stem klinkt helder en warm. Ze vraagt hoe het met de kinderen gaat, of het koud is in Nederland en hoe ik aan het geld kom om weer naar Indonesië te gaan.

Ik vertel haar dat de winter in aantocht is, de nachten koud zijn en de bomen hun bladeren verliezen.

Ze schudt haar hoofd. De vraag naar mijn rijkdom stelt ze iedere keer opnieuw. Een ondeugende vraag, want ze hoopt op een uitnodiging naar Nederland.

De sfeer is gemoedelijk en ik voel me thuishkomen bij deze twee oudjes. Het is ieder jaar een plezier om bij hen te zijn.

Nenek Dewi wil mij het treurige en ongelooflijke verhaal van haar pleegkleinkind Roos vertellen, maar haar man werpt haar een waarschuwend blik toe en gooit het over een andere boeg: 'Heb je het nieuws van Tommy Winata gehoord?'

Ik knik. De Indonesische kranten staan er vol mee. De zakenman Tommy behoort tot een van de rijkste mensen in Indonesië. Zijn vader was een handelaar in auto-onderdelen en als zoon van arme ouders mocht hij niet doorleren en werd ijsverkoper. Ik weet dat er weer een smeugig verhaal zal komen en luister geamuseerd.

'De man is van de grond af aan begonnen,' zegt kakek Aris. 'Mijn ouders waren ook arm, boeren zonder bezit. Het was vechten om te overleven. Hoe komt het dat Tommy rijk is geworden en ik arm blijf? Waarom lukt het hem wel en mij niet? Wat doe ik fout?' Hij kijkt me recht aan en in zijn ogen zie ik een verwarde blik.

Ik ken kakek Aris als een bedachtzaam en in zichzelf gekeerd mens.

Het is meestal zijn vrouw die het gesprek gaande houdt. Ik zoek naar een antwoord, zijn vrouw is mij voor.

‘Het is hem gelukt met corruptie.’ Haar stem klinkt verwijtend. ‘Tommy was eerst verkoper van wasmachines en kwam toen in het bankwezen terecht. Vergeet niet, hij heeft Chinees bloed.’ Ze steekt haar wijsvinger in de lucht om die laatste opmerking te accentueren.

‘Misschien heeft hij geluk gehad,’ merk ik voorzichtig op.

‘Nee,’ ontvalt kakek Aris, ‘we kunnen niet van geluk spreken. Zonder geld kom je in ons land niet hoger op.’ De man weet waarover hij praat.

De damp van de hete thee beslaat de glazen van mijn bril.

‘Maar Tommy doet toch ook goede dingen. Ik las dat hij 45.000 hectare bos in het zuiden van Sumatra als natuurgebied heeft behouden. Dat is toch fantastisch?’ probeer ik opnieuw. Het is even heel stil tussen ons. Heb ik iets verkeerd gezegd?

Terwijl de kippen in het huis om ons heen scharrelen en een doezelige geit in de deuropening ligt, schenkt nenek Dewi nogmaals thee in. Er ligt een serene glimlach om haar mond.

‘Vergeet niet dat hij zoveel geld heeft dankzij zijn contacten met het Indonesische leger,’ legt kakek Aris uit.

‘Ja, maar hij heeft ook de Sumatraanse tijger gered van uitsterven,’ zeg ik. Het echtpaar knikt.

Nenek Dewi begint te lachen en zegt tegen haar man: ‘Waar maak jij je eigenlijk druk om? Zou jij de baas van een groot bankimperium willen zijn? Zou jij iedere dag in een geblindeerde en kogelvrije auto willen zitten?’

De man glimlacht.

‘Laten we maar blij zijn met ons eenvoudige onderkomen, waar we de zon zien opgaan en de vogels horen fluiten,’ zegt ze.

Na een derde kop thee neem ik afscheid van de twee oude mensen.

Kakek Aris stopt mij nog snel een kam pisangs toe, die ik nauwelijks kan dragen.

Nenek Dewi knijpt me in mijn arm.

Over het grindpad loop ik terug naar de weg.

De zon zakt weg achter de berg Merapi. Over een kwartier zal het donker zijn.

DRANKVERBOD

In Yogyakarta ga ik iedere dag bij Sudirman langs. Op de hoek van een drukke winkelstraat heeft hij een warung. Zijn grootvader is er ooit mee begonnen, en toen hij ziekelijk en oud werd heeft Sudirmans vader het overgenomen. Nu staat hij zelf al sinds 2002 in de warung, meer dan dertien jaar. De warung is eenvoudig. De wanden zijn van rieten matten gemaakt en het dak bestaat uit zinken golfplaten, met hier en daar een stuk plastic tegen te veel regen. In de open gevel van de warung staat een kast vol samengeraapte beschilderde glazen potten. Een hobby van Sudirmans vrouw. Op de kleine tafels ligt een plastic zeil met daarop potjes sambal, kecap en kroepoek. Een zelfgemaakte menukaart geeft een aantal simpele gerechten aan: sambal ikan, sate ayam, spekkoeck, rams simpel, ikan pepes en nasi goreng.

Opvallend is dat op ieder tafeltje een jampotje voor de peuken staat. De vrouw van Sudirman is netjes en wil tegen de gewoonte in geen peuken en as op haar cementen vloer. Achter een versleten bloemetjes gordijn kookt en bakt zij de heerlijkste gerechten.

Sudirman is apetrots op zijn vrouw. Ze verstaat de kunst van het koken en schilderen, is netjes, bescheiden en altijd vrolijk. Sudirman is geen doener, wel een prater. Naast het praten, dient hij op en rekent af.

Samen met zijn vrouw en drie kinderen kan hij goed van zijn warung leven. Iets verderop woont hij in een gehuurde kamer van vijftien vierkante meter en leeft daar met zijn gezin. Iedere dag opnieuw nodigt hij mij in zijn warung uit voor een gratis kop thee met citroen of munt. Als ik niet kom, is hij zwaar teleurgesteld.

Zijn vriend Guntur is taxichauffeur en zit de meeste tijd in de warung. Het zijn onafscheidelijke vrienden. Ook vandaag zit Guntur aan een kleine tafel aan de straatkant met een sigaret in zijn mond.

Ik blijf staan en kijk verbaasd naar de twee mannen. Sudirman die altijd breed glimlachend rondkijkt, zit gebogen over zijn tafeltje.

Zijn vriend kijkt stuurs voor zich uit.

Vuile borden, kopjes en glazen staan nog opgestapeld op een tafel. Er klopt iets niet. Beide mannen zijn boos. Heel erg boos. Zo nijdig dat ze hun boosheid niet verbloemen met de bekende eeuwige glimlach.

Vandaag zijn ze vergeten dat je in Indonesië niet laat zien dat je boos bent. Nee, vandaag is het ernst.

Een beetje verlegen neem ik plaats aan hun tafel en sluit mijn handen om de warme kop thee, die Sudirman mij toeschuift.

Hij steekt direct van wal. 'We kregen het bericht dat de buurtsupermarktjes en de eettentjes in de toekomst geen bier meer mogen verkopen.' Op zijn platte gezicht met de waterige ogen ligt een diepe rimpel. Zijn opgeheven wijsvinger blijft in de lucht hangen.

Guntur schudt zijn hoofd en kijkt met diepe minachting naar de brief in Surdirmans hand.

'Dat kan toch zo maar niet.' Nu ben ik echt verbaasd.

'Dus wel. In Indonesië kan alles. De minister van Handel, Rachmat Gobel, vindt dat de jeugd in Indonesië door de eettentjes verleid wordt tot het drinken van bier.' Sudirman geeft mij de brief, alsof hij zijn woorden nog meer kracht bij wil zetten.

'Een idiote maatregel,' vindt Guntur. 'Straks mogen we ook niet meer roken en seks bedrijven. Trouwens, de jongeren hebben niet eens geld voor bier.'

De twee mannen hebben gelijk. Nauwelijks twee procent van de jeugd in Indonesië drinkt. Ze hebben ook echt het geld er niet voor.

Sudirman buigt zich over de tafel naar mij toe. Onder zijn dikke snor zie ik zijn gouden tand blikkeren. 'Het gaat niet goed met ons land,' fluistert hij. 'Weet je wie hierachter zit?' Ik schud mijn hoofd.

'Twee islamitische partijen. De PPP, de Partai Persatuan Pembangunan en de PKS, moslim Partai Keadilan Sejahtera. Ze willen dat alcohol wettelijk verboden gaat worden. Bij gebruik wordt een gevangenisstraf opgelegd.'

Guntur, die meestal ten prooi valt aan een pijnlijke verlegenheid laat breedvoerig zijn ongenoegen horen en haalt zijn vingers door zijn wilde bos haar.

Ik pak de brief aan.

'Ik heb het belangrijkste zwart omljnd. Lees maar,' zegt Sudirman.

PPP-parlementariër Arwani Thomafi verdedigt het voorstel: 'Alcohol is slecht en moet net zo worden behandeld als drugs. Het bevordert dementie, alzheimer en andere hersenkwalen, en 58 procent van alle misdrijven worden gepleegd onder invloed van alcohol. Ik werk aan een wet waarin staat dat bier alleen nog maar te koop zal zijn in hotels en de grote supermarkten.'

'We schuiven langzaam in de richting van een islamstaat,' fluistert Sudirman, die zelf moslim is.

Het valt mij op dat als het over politiek gaat iedereen begint te fluisteren. Ik geef de brief terug.

'Ik verkoop meer bier dan eten. Als ik geen bier kan verkopen, komt hier niemand meer.'

Ik sla mijn hand voor mijn mond en voel me pusing worden. Dit is een financiële ramp voor het gezin van Sudirman en vele anderen. Ik begrijp nu beter hun woede. De warung van deze hardwerkende eerlijke man is in gevaar. Alle kleine straatwinkeltjes en eetkraampjes verliezen inkomsten en zullen ophouden te bestaan.

We zwijgen tot Guntur voor een tweede keer zijn verlegenheid overwint.

'Ach, er zijn zoveel wetten waar niemand zich aan houdt. Wacht op de nieuwe president. Hij is op de hand van de arme man. Het komt wel goed,' sust hij.

'Nee, het komt niet goed,' zegt zijn vriend fel. 'De arme man is de dupe. De rijken kunnen hun bier in de grote supermarkten, dure cafés en restaurants kopen. Gobel denkt dat hij zo de jeugd van bier afhoudt. Onzin. Ik ga een actie houden.'

'Verloren energie. Meneer Gobel luistert echt niet naar de kleine man,' werpt Guntur tegen. 'Laten wij ons niet langer bezig houden met zijn alcoholverbod.' Guntur kijkt zijn vriend boos aan.

Sudirman doet alsof hij zijn vriend niet hoort.

'Helpt u ons een brief te schrijven?' Sudirman kijkt me verwachtingsvol aan. Hij schuift mij een potlood en papier toe.

Guntur blijft bokkig.

Sudirman probeert op een nette, maar duidelijke manier zijn grieven op papier te zetten. Als hij de brief in een enveloppe schuift, slaat hij zijn vriend op zijn schouder. 'We zullen minister Gobel een poepje laten ruiken,' zegt hij lachend.

Guntur bromt.
Strijdlustig geeft Sudirman mij een hand.
Intussen start Guntur zijn oude blauwe taxi en wenkt mij.
'Een gratis ritje voor mevrouw.'
De twee mannen glimlachen.
Ik realiseer me dat dit vriendschap is.
'Ik vind het fijn dat u zo goed bent voor mijn vriend Sudirman,' zegt
Guntur. Hij draait zijn hoofd en richt zijn ogen strak op het verkeer.

TABAKSPLUKSTERTJE

Kakek Aris is een rebel. Hij heeft met vrienden een stichting opgezet tegen kinderarbeid en wil mij een plek laten zien waar ik met eigen ogen kan waarnemen hoe kinderen worden uitgebuit. Het is niet zonder gevaar en hij vraagt Guntur ons met zijn taxi er naartoe te rijden en tegelijkertijd ons te behoeden voor narigheid.

Kakek Aris laat zich door Guntur in de auto helpen. De gekromde rug en de stijve ledematen veroorzaken veel pijn bij de oude man.

In het begin is hij stil. We rijden in file langs de helling van de berg Merapi, de sawahs en de thee- en de tabaksvelden.

Mijn blik wordt getrokken naar de plukkers op de onafzienbare plantages. In ritmische bewegingen worden de bladen geplukt, uitgezocht en opgestapeld. Niet alleen door volwassen vrouwen, maar ook kinderen, heel veel kinderen. Het is bekend dat duizenden kinderen in Indonesië – sommigen nauwelijks acht jaar oud – onder gevaarlijke omstandigheden op tabaksplantages werken.

Kakek Aris die voorin de auto zit, draait zich half naar mij om. ‘Weet je dat dertien buitenlandse tabaksfabrikanten zich in Indonesië hebben gevestigd? Multinationals als Philip Morris International, British American Tobacco, Imperial Tobacco, Japan Tobacco International en Reynolds American zijn dol op Indonesië,’ zegt hij met een schalks lachje.

De verlegen Guntur heeft vandaag zijn bedachtzaamheid laten varen en praat honderduit met de oude man. Luisterend naar het gesprek tussen de mannen realiseer ik me dat kakek Aris al jaren in een protestbeweging zit die zich het lot van werkende kinderen in tabaksplantages aantrekt.

Dit is bijzonder, want over het algemeen trekken ouderen zich al voor hun zestigste terug uit de Indonesische samenleving.

Onderweg haalt hij een pakje sigaretten uit zijn zak. Het pakje ziet er verfromfaaid en oud uit. 'Ik draag dit pakje als een mascotte bij me,' zegt de oude man.

'Als een talisman, die bescherming biedt?' vraag ik.

Hij schudt zijn hoofd. 'Veel meer uit protest,' zegt hij rustig.

Ik zie dat zijn zwarte haar begint te grijzen en de huid van zijn nek diep gerimpeld is. De man staat niet alleen bekend om zijn redenaarskunst en zijn hartstocht voor verhalen, maar ook om zijn vijf opstandige dochters. Ondanks zijn armoede heeft hij ze alle vijf de kans gegeven om door te leren. En ondanks zijn leeftijd en zijn slechte lijf blijft hij snel van geest en strijdbaar.

Hij begint sneller te spreken als hij over de uitleg van zijn mascotte en zijn protestbeweging begint: 'Een paar jaar geleden liep ik bij toeval een hele dag met een tabaksboer mee. Op zijn plantage werkten meer dan honderd kinderen tussen de acht en veertien jaar. Tot mijn grote verbazing zag ik dat de kinderen blootgesteld werden aan pesticiden en andere chemische stoffen. Ik vroeg me af of ik mijn ogen altijd gesloten had gehouden voor dit soort vreselijke praktijken.'

Guntur remt voor een paar overstekende kippen.

Ik luister maar half naar de oude man. De vraag naar zijn pleegklein-dochter Roos brandt op mijn lippen. Roos is gek op kakek Aris. Hij weet wat er met Roos aan de hand is. Tegelijkertijd vraagt de Indonesische cultuur van mij om geduld te hebben.

Kakek Aris vertelt rustig verder. Het drukke en rumoerige verkeer buiten gaat aan ons voorbij. 'Op de tabaksplantage ging ik tussen de struiken met wat kinderen praten. Een jongen van 13 jaar werkte zeven dagen in de week, zonder één vrije dag. Als hij de planten had bespoten moest hij braken. Een meisje van 12 jaar droomde ervan verpleegster te worden, maar stoppen zou haar ouders tot de bedelstaf brengen.'

'Kinderarbeid is strafbaar,' zeg ik fel, te fel.

De oude man knikt en schraapt zijn keel. 'Daarom wilde ik, samen met drie oude vrienden, hier iets tegen doen. Ik ben een arme rijstboer zonder bezittingen; met hulp van buiten konden mijn dochters studeren. Ik weet wat armoede is, daarom heb ik met mijn drie vrienden een stichting opgericht.'

Ik ben ontroerd door zijn krachtige uitstraling. Alles aan de man is houtherig, stram en moeizaam, maar zijn geestkracht blijft soepel.

Hij begint te fluisteren. 'Gaandeweg hebben wij ontdekt, dat er jaarlijks

een onbekend bedrag naar politici en ambtenaren gaat, zodat de tabakswet niet wordt aangescherpt.' Door zijn fluistertoon krijgen zijn woorden extra lading.

'Maar de verkoop van tabaksproducten aan kinderen is toch door de wet in jullie land verboden,' merk ik op.

'Ach, ibu, in de praktijk werkt alles anders. Er is niemand die hierop let. Daarom zijn wij met een kleine protestgroep begonnen.' Kakek Aris spreekt niet alleen sneller, ook zijn handen gaan alle kanten op. Hij merkt niet op dat Guntur de auto stopt en blijft zitten. 'Vier miljoen kinderen, in de leeftijd van tien tot veertien jaar worden rokers en meer dan veertig miljoen Indonesische kinderen onder de vijftien jaar zijn blootgesteld aan passief roken.'

Guntur die vanachter zijn stuur ons gesprek volgt, mengt zich in het gesprek. 'Indonesië rookt zich dood en onze kinderen zijn de verborgen slachtoffers.' Intussen steekt hij onbekommerd de zoveelste sigaret aan.

Mijn ervaringen hebben me geleerd niets over rokende chauffeurs in auto's te zeggen. Beter te zwijgen, en te lachen om de dubbelzinnigheid.

Bij de grote tabaksplantage stappen we uit. Het is oogsttijd en een drukte van jewelste. Planters, veldwerkers en dragers rennen af en aan. Leunend op zijn stok loopt kakek Aris met ons naar een van de fabriekachtige houten loodsën.

Een zoete tabaksgeur en een lome hitte komen ons tegemoet. Hoog opgehangen aan het dak van de loods hangen groenig bruine bladeren. Aan lange tafels sorteren vrouwen en meisjes bladeren en mannen in sarungs sorteren de grote buitenbladen van de tabaksplanten.

Kakek Aris gaat op een grote baal tabak zitten, terwijl een Javaanse vrouw ons een dampende kop thee aanreikt. Intussen vertelt hij een ongeloofwaardig verhaal. In zijn handen houdt hij een pakje vloeitjes van het merk Mascotte.

'Een meisje van nauwelijks tien jaar werkte gedwongen in een tabaksplantage. Ze stond óf urenlang op haar tenen óf ze zat dagenlang gebogen over stapels bladeren. Met haar polsen altijd weer dezelfde draaibewegingen makend, van links naar rechts en omgekeerd. Ik stond bedachtzaam naar het meisje te kijken, toen iemand op mijn schouder tikte. Een duur geklede en buitengewoon beleefde man sprak me aan. Hij maande mij de plantage te verlaten. Buiten het hek heb ik op het meisje gewacht.'

Hij pakt iets uit zijn zak en laat mij een foto zien. Een klein tenger

meisje met een verdrietige blik. 'Dit was het meisje. Ze leeft niet meer. Het had mijn kleindochter kunnen zijn.'

Ik durf niet verder te vragen. Het is in de schuur loeiheet en ik vraag me af hoe de tabaksplukkers in deze hitte kunnen werken en of het meisje aan gif of aan iets anders is overleden.

'Maar waarom onderneemt niemand stappen?' vraag ik.

Hij zet de punt van zijn loopstok in de aarde en steunt erop. 'Ze verdienen er gewoon teveel aan, mijn lieve kind. Bij jullie in Europa en ook in de USA wordt steeds minder gerookt, en daarom zoeken de tabaksgiganten nerveus naar andere markten. In Indonesië is het wettelijk geoorloofd om sigaretten aan kinderen te verkopen, ongeacht hun leeftijd. Heb je wel eens naar de tv-spotjes voor tabaksreclame gekeken?'

Hij stoot me aan en wijst met zijn stok naar een plek waar tientallen kinderen tabak plukken.

We willen ernaartoe lopen, maar er verschijnt onverwachts een grimmige jonge man uit de struiken die ons tegenhoudt.

Guntur trekt ons terug en met veel tegenzin loopt kakek Aris weg.

Teruglopend denk ik aan de vele billboards en de tv-spotjes voor tabaksreclame. Zelfs Philip Morris maakt sigarettenreclame op zenders waar alleen de jeugd naar kijkt. Dankzij sigaretten komt elk jaar zeven miljard aan accijnzen de Indonesische schatkist binnen.

Kakek Aris opent zijn hand en laat mij het opschrift op het Mascottepakje met vloeitjes zien: *Roken is dodelijk en maakt u impotent*. Hij schudt zijn hoofd. 'Wij Indonesiërs zijn niet gevoelig voor zo'n slogan. De meeste rokers lezen de slogan niet eens. Onze stichting heeft een nieuwe slogan gemaakt: *Dit product is door kinderarbeid tot stand gekomen. Kinderen die de hele dag bloot zijn gesteld aan nicotine en pesticide.*'

Ik begrijp het. Kinderen zijn in Indonesië belangrijk, net zo belangrijk als rijst. Kinderen zorgen voor sociale zekerheid.

'Nog één ding,' zegt de oude man, voordat we de auto instappen. Hij legt zijn gekromde hand op mijn arm. 'Een van de rijkste mensen ter wereld, heeft de sigaret the perfect product genoemd: je produceert het voor een penny, verkoopt het voor een dollar en het is nog verslavend ook.'

Dankzij kakek Aris neem ik een besluit. Ik typ zijn slogan uit en deel de confronterende tekst over kinderarbeid aan mijn rokende Indonesische vrienden uit. En dat zijn er veel.

GEURTEST

Een bericht in de krant verbaast me:

Chauffeurs mogen niet langer stinken. Bij hun sollicitatie moeten ze een geurtest afleggen.

Het is vroeg in de morgen als ik – met gevaar voor eigen leven – de weg probeer over te steken om bij de warung van Sudirman te komen.

Rakelings rijden auto's, vrachtwagens, busjes en becak's langs me heen. Iets verderop probeert een moeder met twee kinderen eveneens de weg over te steken. Verkeerslichten en zebrapaden zijn er niet. Er is geen voertuig dat voor ons stopt.

Een jongen van een jaar of acht trekt aan mijn arm. Voordat ik iets kan zeggen, wenkt hij naar het langrijdende verkeer en brengt mij heelhuids naar de overkant. Niet voor niets. Ik leg een rupiahbiljet in zijn hand.

Sudirman zit zoals gewoonlijk aan zijn tafeltje en zijn vrouw hoor ik achter het keukengordijn in een pan roeren. Zodra hij me ziet, straalt zijn gezicht.

'Apa kabar, ibu? Mau kemana?' Hij biedt me een kop mierzoete thee aan. 'Alhamdulillah Allah', zegt hij. 'Teveel vervuiling, ibu, teveel inwoners en teveel verkeer.'

Hij wijst naar het voortrazende verkeer en de langsdrijvende benzinedampen. De mondkapjes en de shawls zullen de vervuilende stoffen niet tegenhouden.

Een bus met piepende remmen komt tot stilstand. De warung loopt vol. Ik verbaas me over de wonderbaarlijke rust die van Sudirman uitgaat. Ik schuif het keukengordijn open en omhels zijn vrouw. Zij is de nicht van de moeder van Roos. Mijn nieuwsgierigheid naar haar nichtje Roos

maakt dat ik vraag hoe het met Roos is.

Ze schudt haar hoofd. Roos is een stilgezwegen object in de familie geworden.

Snel stel ik haar een andere vraag: 'Is Guntur aanwezig? Zou hij mij naar het station willen brengen?'